

Yayın Geliş Tarihi: 19.03.2021

Yayıma Kabul Tarihi: 23.08.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Karaca, Birsen. "Ermeni İddialarında Rızanın İnşası Sürecine Doğru." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 69 (2021): 49-69.

Araştırma Makalesi

ERMENİ İDDİALARINDA RIZANIN İNŞASI SÜRECİNE DOĞRU

(TOWARDS THE PROCESS OF MANUFACTURING
CONSENT IN ARMENIAN ALLEGATIONS)

Birsen KARACA*

Öz: Bu makalenin araştırma konusu Ermeni kültür tarihine yön veren kırılma noktalarıdır. Yapılan araştırmanın amacı, yaşanan düşünsel ve sosyal kırılmaların şekillendirdiği kültürel dokuda Ermeni iddialarının geçirdiği evrimsel süreci gözlemlemektir. Araştırma konusunu motive eden, Ermeni anlatısının savunucuları tarafından dillendirilen soykırım iddialarının Türk kamuoyu nezdinde onay alması amacıyla tasarlanan ve bu çalışmada "rızanın inşası" olarak adlandırılan süreçte üretilen çalışmaların içeriği ve yoğunluğudur.

Makalede, Ermeni iddialarını üreten mekanizmanın son derece karmaşık ve mutant/değişken olarak nitelendirilebilecek bir yapıya sahip olduğu; sorunun çözümü için gerekli olan tamalgıyı engelleyen pek çok karanlık noktanın bulunduğu; Ermeni iddialarını üreten mekanizmanın beslendiği kültürel dokuyu netleştirebilmek ve sağlıklı çözümler üretebilmek için soykırım iddiaları ile gündeme gelen sorunun kökenini 1915 yılından çok daha uzak bir zaman diliminden başlatan araştırmalara gereksinim duyulduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Ermeni sorununun Ermeni iddialarına dönüşümü, Hristiyanlığın Ermeni halkı tarafından inanç sistemi

* ORCID: 0000-0003-0157-1238
Prof. Dr. Ankara Üniversitesi DTCF Kafkas Dilleri ve Kültürleri bölümü öğretim üyesi,
bkaraca@ankara.edu.tr.

olarak benimsendiği yıllardan bugüne kadar uzanan süreçte gözlemlenen kültürel kırılma noktaları referans alınarak resmedilmiştir. Ayrıca, şöyle bir görüş öne sürülmektedir: Dünya kamuoyuna enjekte edilen yaygın görüşün aksine, Ermeni kültüründeki son kırılma noktası, 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin aldığı kararlar sonucunda yaşananlar değil, 1918 yılında kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kendi kendini lağvetme (1920) sürecine sokan olayların neden olduğu ruhsal çöküntüdür. Bu makalede yukarıdaki görüşü destekleyen gelişmeler ön plana çıkarılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Ayastefanos Antlaşması, 1915, Ermeni sorunu, Gregoryen, Rızanın inşası.*

Abstract: *The subject of this article is the breaking points driving Armenian cultural history. The study aims to observe the evolution of Armenian allegations in the cultural sphere shaped by intellectual and social breakings. The motive for the study is the intensity and the content of the produced works in the process, named as "manufacturing consent" in this study, which was designed to get approval from Turkish public opinion concerning genocide allegations put into words by supporters of Armenian allegations.*

In the article, it is highlighted that the mechanism which produces Armenian claims has a highly complex and mutant(changeable) form, there is plenty of dark spots that hinder the apperception which is needed to solve the problem, and there is a need for more research that starts to look for the origin of the problem much more distant time than 1915 in order to find a sound solution. In this context, the transformation of the Armenian question into the Armenian allegations is tried to be depicted with reference to the cultural breaking points observed from the years when Christianity was adopted by the Armenian people as a belief system to the present. In addition, it is suggested that contrary to the widespread opinion which has tried to be injected into the World, the turning point in the Armenian culture is not the events that happened as a result of the decisions taken by the Ottoman empire in 1915, but it is the depression caused by the events that put the Democratic Republic of Armenia which was founded in 1918 into the process of self-dissolution (1920).

Keywords: *Armenian problem, Gregorian, Manufacturing consent, 1915, Treaty of San Stefano.*

Giriş

Bu çalışmanın araştırma konusu Ermeni kültür tarihine yön veren kırılma noktalarıdır. Hedeflenen amaç, yaşanan düşünsel ve sosyal kırılmaların şekillendirdiği kültürel dokuda Ermeni iddialarının geçirdiği evrimsel süreci gözlemlemektir. Araştırma konusunu motive eden, Ermeni iddialarının savunucuları tarafından dillendirilen soykırım iddialarının Türk kamuoyu nezdinde onay alması amacıyla tasarlanan ve bu çalışmada “rızanın inşası” olarak adlandırılacak süreçte üretilen çalışmaların içeriği ve yoğunluğudur.

Ermeni iddiaları ile şekillenen ve uzunca bir süredir Türk-Ermeni ilişkilerini zehirleyen sorunun tarihî kökenlerini bulmak için çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu döneminde, özellikle de 1915 yılında, yaşanan olaylar ve olgular gündeme taşınmakta, farklı boyutlarıyla tartışmak için ortamlar yaratılmakta, bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Bu çalışmaların, sorunu yaratan mekanizmanın tanınmasına katkısı çok büyüktür. Bununla birlikte Ermeni iddialarını üreten mekanizma son derece karmaşık ve mutant/değişken olarak nitelendirilebilecek bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla, sorunun çözümü için gerekli olan tamalgıyı engelleyen pek çok karanlık nokta vardır. Bu tespitten hareketle öne sürebilecek sav, sağlıklı çözüm/ler üretmek için soykırım iddiaları ile gündeme gelen sorunun kökenini çok daha uzak bir zaman diliminden başlatan araştırmalar elde edilebilecek verilerin Ermeni iddialarını üreten mekanizmanın beslendiği kültürel dokuyu netleştireceğidir.

Bu makale için seçilen inceleme konusu küçük ölçekli bölgesel bir kültürdür. Mamafih bölgesel kültürler de global kültürün bir parçasıdır ve dünya ülkelerinin kültürlerini etkileyen tüm gelişmelerden etkilenmesi mümkündür, çoğu zaman da kaçınılmazdır. Örneğin, Fransız Devrimi'nin etkisi dünya ölçeğinde olmuştur ve bu etkiyi hissetmemiş bir kültür yok gibidir. Unutmamalıdır ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparak kurulan devletlerin hepsinin kuruluş aşamasındaki isyanlarda bu etkinin motivasyonu vardır. Bunun yanı sıra tüm kültürler birey, sınıf, toplum etkileşimine maruz kalmakta ve tarihî süreçte belki de defalarca dönüşüme uğramaktadır. Kültürün üretimi, korunması ve aktarımı aşamalarında ise aile, inanç, politika ve eğitim kurumları rol alır. Kültür, filoloji, etnoloji, antropoloji, tarih, sanat, felsefe, teoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, psikoloji gibi disiplinlerin araştırma konusudur ve disiplinlerarası çalışmalar için son derece verimli bir alandır. Bu çalışmada Ermeni kültür tarihinde yaşananlarla ilgili değerlendirmeler yukarıda resmedilen bağlam dikkate alınarak yapılacaktır.

Ermenilerin modern tarihiyle ilgili bilgiler, başlangıç noktasındaki hedefin Ermenilik bilincini uyandırmak, ardından da uyandırılan Ermenilik bilincini

canlı tutmak ve bir Ermeni devleti inşa etmek olduğu yönündedir. Bu ana hedeflerin belirlenme tarihi Hristiyanlığın bir inanç sistemi olarak Ermeniler tarafından kabul edildiği yıllara denk gelmektedir ve bu hedefler kültürel bir miras olarak içselleştirilerek bugünlere kadar taşınmışlardır.

Yukarıda işaret edilen hedeflerden Ermenilere ait bir devletin inşa edilmesi sorunu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun, 20. yüzyılın yirmili yıllarından itibaren de Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir karakter kazanmıştır. Şöyle ki Ermenilerin devletleşme serüveniyle ilgili ilk somut oluşumlar 20. yüzyılda gerçekleşecektir. 1918 yılında bir "Ermenistan Cumhuriyeti" kurulmuş¹ ve bugün Ermenice sanal medya platformlarında aktarılan bilgiye göre,

*"Haziran başında Tiflis Ermeni Millî Konseyi bir bildiri yayınlamış: Ermeni Millî konseyi 'Ermeni halkının kendisine verdiği yetkiye dayanarak' 28 Mayıs'ta Ermenilerin bağımsızlığını ilan etmiş, Ermenistan Halk Cumhuriyetini kurmuştur. Hükümet Tiflis'ten Erivan'a gelinceye kadar Aram Manukyan'ın başkanlığındaki Erivan Millî Konseyi iktidarı yönetmiştir."*²

Joğovurd (Ճողովուրդ) gazetesinde bahsi geçen bu yeni oluşum, o dönemde Rus İmparatorluğu'na ait olan Erivan Vilayeti (guberniya) ve Kars Bölgesi'ni (oblast) içine alan topraklar üzerinde hak iddia eden *de facto*³ bir hükümdardir. Tiflis Ermeni Komitesi'nin bu eylemi uluslararası arenada tanınmamıştır. Nitekim bu durum, 29 Kasım 1920 tarihinde Kızıl Ordu'nun Erivan'a girmesiyle son bulmuştur. Kızıl ordu bölgede hâkimiyetini kurduktan sonra Ermenilerin yaşadığı topraklarda tesis edilen yeni yönetim Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Հայկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետություն) olarak anılacaktır ve SSCB'nin bünyesinde 1991 yılına kadar varlığını sürdürecektir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte kendiliğinden gelen bağımsızlık, günümüzdeki Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır⁴.

1 1918-1920 yılları arasında yaşayan I. Ermenistan Cumhuriyeti ile ilgili yaygın olarak paylaşılan bilgiler için bkz. "Հայաստանի Առաջին Հանրապետություն (1918-1920)" *Mediamall.am*, 23 Mayıs 2014 <http://blog.mediamall.am/?id=35353>.

2 *Ճողովուրդ*, Մայիս 28, 2012

3 Ara Papyan, o gün kurulan devletin *de jure* olduğunu iddia etse de bunun temelsiz bir iddia olduğu şeklinde yorumlar da var. Bkz Պապյան, Արս. *Հայոց պահանջատիրության իրավական հիմունքները: Հոդվածների ժողովածու* (Երևան : Ա.հ., 2007): 59. Karşı görüşler için bkz. Levon Gevorgyan, "Ermenistan ve Ermeni soykırımına dair taleplerde amatörlik," *REPAIR*. 02 Ekim 2015, <https://repairfuture.net/index.php/tr/ermeni-soykirimi-tanima-ve-tazminatlar-ermeniistan-dan-bakis/ermeniistan-ve-ermeni-soykirimina-dair-taleplerde-amatoerluk>.

4 "Ընդհանուր տեղեկություններ," *Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Resmi İnternet Sitesi*, Erişim Tarihi: 25.04.2020, <https://www.gov.am/am/official/>.

Kültürel kırılmalar bağlamında incelemek için Ermeni kültürü ilk etapta iki döneme ayrılabilir: Birinci dönemde gözlemlenen kırılmalar dinî içeriklidir. Bunun için yapılabilecek sınıflandırma, Hristiyanlığın kabulü ve Katolik mezhebinin Ermeni kilisesine alternatif bir inanç sistemi olarak faaliyet göstermeye başlaması şeklinde olacaktır. Ermeni kültürünün ikinci döneminde oluşan kırılmalar ise siyaset ve terör kontekstinde gerçekleşmiş ve çok girift bir yapıya bürünmüştür. Bu ikinci dönemde değişimlerin öncülüğünü başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan partiler (Daşnaksutyun, Hınçak ve Armenakan/Ramgavar vd.) yapmış, daha sonra da NEMESİS, JCAG, ARA, ASALA-MR, NAR ve ASALA gibi terör örgütleri üstlenmiştir. Bu süreç, 1991 yılında Ermenistan Cumhuriyeti kurulduktan sonra tamamlanmış olması gerekirken sorun, mutasyona uğramış ve “rızanın inşası” sürecine odaklanılmıştır. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti hedef ülke olmuş ve Ermeni Sorunu, Ermeni iddialarına evrilmiştir. Bu yeni süreçte terörden vazgeçilmemiş ama görece entelektüel eylemlerle de Ermeni iddiaları gündem konusu olmaya devam etmiştir. Amaç, Hristiyan dünyanın Ermeni iddialarını benimsemesini ve savunmasını sağlamak, devamında da Türkiye’de kamuoyu oluşturarak Türk halkının kendisine yöneltilen suçu kabul etmesi için gerekli psikolojik zemini oluşturmaktır. “Rızanın inşası” süreci bu amaç çerçevesinde uygulamaya konmuştur. Bu doğrultuda soykırım anıtları, Ermeni iddialarını destekleyen parlamento kararları, göç ve göçmen anıları, göç ve göçmenleri anlatan filmler ve romanlar psikolojik baskı aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bugün de bu baskı yoğun bir şekilde devam etmektedir.

Ermenilerden ve Ermenilerin yaşadığı coğrafyalardan bahseden ilk kaynaklar Herodotos’un (MÖ. 484-449) *Herodot Tarihi*, Ksenophon’un (MÖ. 431-354) *Anabasis*’i, Strabon’un (MÖ. 64-MS. 24) *Geographika/Antik Anadolu Coğrafyası*’dır. Bu üç eserde de Ermenistan olarak anılan bir coğrafya ve Ermeni olarak adlandırılan bir halktan bahsedilmekte ve bazı genel bilgiler verilmektedir. Ancak Ermeni kültürüyle ilgili net verileri toplamak için daha uzunca bir süre beklemek gerekecektir. Yukarıda anılan kaynakların referans alındığı değerlendirmelerde Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesine nereden geldikleri konusu tartışmalıdır: Friglerin bir kolunu olarak Güney Avrupa’dan geldiklerini mi varsaymak gerekir, yoksa Urartu Devleti’ni kuran unsurlardan birisi olarak mı kabul edilmelidir? Buna bağlı olarak da Urartu Devleti’nin Friglerle herhangi bir bağlantısı var mıdır? şeklindeki sorulara cevap olabilecek net veriler yoktur. Bu açmaz bir yana, Ermenilerin pagan dönemlerinde ateşe taptıkları yönünde bilgiler vardır. Bu durumda kırılma noktası olarak referans alınacak olay, Ermenilerin inanç sistemlerindeki değişiklik olacaktır. Çünkü bu olaya ait veriler nispeten daha nettir.

Tartışmalı bir tarih olsa da, Ermeni kültüründe 301 yılında Hristiyanlığın kabul edilmesi sonucu gerçekleşen ilk kırılma noktasında öne çıkan üç isim vardır: Grigor Lusavoriç, Sahak Partev, Vardapet Mesrop Maştots. Bunlardan anılması gereken ilk isim Grigor Lusavoriç'tir. Grigor Lusavoriç, Ermenilere Hristiyan inancını, daha doğru bir ifadeyle Gregor'yan mezhebini benimsettiren kişidir.

Çizilmek istenen tabloyu netleştirmek için, önce şöyle bir soru yöneltilebilir: Grigor Lusavoriç kimdir? Nereden gelmiştir? Ermeni halkını hangi argümanlarla etkisi altına almıştır? Bu sorulara cevap vermek için Rusça yazılmış dinî bir kaynağa başvurulabilir: *Kutsal Kişilerin Yaşamı (Жития святых)* adıyla yayımlanan bu kitapta, kutsal bir kişi olarak Grigor Lusavoriç'in yaşamı ve çektiği çileler anlatılmaktadır. Yukarıda anılan kaynağa göre, Grigor Lusavoriç, etnik olarak Ermeni değildir. Grigor Lusavoriç'in babası Part Hanedanlığı'na mensup bir aileden gelen Anak'tır ve Ermeni halkının yöneticisi (kullanılan kaynak kitapta anılan adıyla) Kursar'a suikast düzenlemek için kardeşi ve ailesiyle birlikte Pers Şahı Artasar tarafından sürgün mizansenini yaratılarak görevlendirilip, Horasan yakınlarından Ermenistan'a yerleşmiştir. Anak ve kardeşi planladıkları gibi Ermeni yönetici Kusal'ın güvenini kazanmış, devamında da Kusal'a karşı başarılı bir suikast gerçekleştirmişlerdir. Ancak Kusal'ın adamları suikastçıları yakalayarak aileleriyle birlikte öldürürler. Bu sırada akrabalarından birisi Anak'ın iki oğlunu kıymandan kaçıır: Bu çocuklardan birisi ileride anılacak olan adıyla Grigor Lusavoriç'tir. Bu olaydan sonra Pers Şahı Artasar Ermenilerin yaşadığı bölgeye gelir ve Ermenileri kendi yönetimi altına alır. Artasar, Ermeni yönetici Kursar'ın oğlu Tiridat ve Anak'ın oğullarından Grigor'u Roma İmparatorluğu'na bırakır, diğer çocuğu da İran'a götürür. Romalılara bırakılan bu iki çocuk ilerleyen yıllarda Ermenilerin inanç dünyasında çok büyük bir kırılmaya neden olacak değişime imza atacaktır: Grigor, büyüdüğü zaman Kayseri'de Hristiyanlığı benimseyecek ve orada dinî eğitim alacaktır. Kursar'ın oğlu Tridat ise Ermenilerin yöneticisi olacaktır. Bir süre sonra bu iki genç insanın yolları kesişecek ve Grigor Lusavoriç, uzun uğraşlar sonunda Tridat'ı Hz. İsa'ya inanmaya ikna edecektir⁵.

Ermenilerin Hristiyanlığı kabulünden bir süre sonra, Hristiyanlığı kabul eden diğer halklarda olduğu gibi yazı diline geçiş süreci başlatılmıştır. Yeni inanç sisteminin toplumda özümsemesi, kültür üretme mekanizmasına dönüşmesi, üretilen kültürün korunması ve bir sonraki nesillere aktarılması için gerekli olan süreci başlatanlar ise, X. Ermeni Katolikosu Sahak Partev (389-439) ve Vardapet Mesrop Maştots olmuştur.

5 свт. Димитрий ростовский, "Житие и страдание святого священномученика Григория, епископа великой Армении, и с ним тридцати семи дев," *Жития святых*, (Erişim Tarihi: 24.04.2020). https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/840.

Sahak Partev'in biyografisinde kayıtlı bilgiler; İstanbul doğumlu olduğu, Grigor Lusavoriç'in soyundan geldiği, Yunanca, Süryanice ve Farsçayı akıcı bir şekilde kullandığı, ilk *İncil* çevirisini yaparak Ermeniceye kazandırdığı, Ermeni toplumunun eğitim sorununu çözmek için gerekli organizasyonları yaptığı, bu organizasyonların yöneticiliğini üstlendiği ve Ermeni edebiyatının kurucusu olduğu şeklindedir.⁶

Mesrop Maştots'un biyografisi de aynı şekilde muğlaktır. Bununla birlikte yaygın olarak aktarılan bilgiler, Muş'un Sürügüden (Հաղեղաց [hatsekats]) köyünde doğduğu, Grekçe eğitim veren bir okulda Helenistik eğitimi aldığı, birden fazla dil, edebiyat ve savaş sanatlarını öğrendiği şeklindedir.

“Mesrop Maştots daha sonra Arşakid'lerin sarayında hizmete başlamış ve devlet hizmetlisi ve asker olarak ünlenmiştir. Bir süre sonra da dünyevi işleri bırakmış ve vaiz olmuştur.

Henüz devlet hizmetinde çalışırken Maştots'un kafasında millî bir yazı dili yaratma düşüncesi doğmuştur. Bu düşünce Gohtn bölgesinde vaizlik yaparken güçlendi, o dönemde halkın anlamadığı diller olan Yunanca ve Asuri dillerinde vaaz veriyordu ve ana dilde edebiyatın gerekliliğini güçlü bir şekilde hissetmiştir.

Maştots'un alfabe oluşturma düşüncesine, yönetici Vramşapuh ve Katolikos (Patriarh) Sahak Partev destek verir. Yöneticinin emri üzerine Maştots komşu halkların edebiyatlarını öğrenmek için öğrencileriyle beraber Suriye ve Bizans'a gider; Amida (Diyarbakır), Odesse (Urfa) ve Samsat (Adıyaman) şehirlerinde bulunur.⁷”

Ermeni aydınları arasındaki yaygın olan görüşe göre, Ermenilik bilincini oluşturma ve devletleşme çabaları bu süreçte başlamıştır. Örneğin, Ermeni şair Avetik İshakyan yazı diline geçiş sürecini şöyle değerlendirir: “*Mesrop Maştots tarafından oluşturulan Ermeni alfabesi, Ermeni dilini ve kültürünü Bizans kraterinden kurtardı. Sonuç olarak Ermeniler Zerdüşt inancını kabul etmediler. Kimliklerini, kültürlerini ve ruhlarını korudular.*”⁸”

6 Katolikos Sahak Partev ve Vardapet Mesrop Maştots'la ilgili bilgiler için bkz. *Армянские жития и мученичества V-XVII вв.: /Сборник/. Пер. сост., предисловия и примеч. К. Тер-Давтян. Ответ. ред. С. Аревшатян.– (Наири, 1994.): с. 484. https://azbyka.ru/otechnik/Zhitija_svjatykh/armjanskje-zhitija-i-muchenichestva-5-17-vv/.*

7 В.С., Саринян, С.Н., Агабабян, С.Б. *Армянская литература* (Москва: Высшая школа, 1976): 10

8 Discovery. Mesrop Mаштоц-создатель армянского алфавита. <https://armeniadiscovery.com/ru/articles/mesrop-mashtots-the-creator-of-the-armenian-alphabet> (Erişim Tarihi: 19.04.2020).

Avetik İshakyan'ın vurgu yaptığı süreçte Hristiyan Ermeni kilisesine ve Ermeni yöneticilere karşı gerçekleşen dinî içerikli ayaklanmalar vardır: V. yüzyılda Massalyan ve Borboritler, VII-IX. yüzyıllarda Pavlikyan⁹, X-XI. yüzyıllarda Tondrakits (Бартикян). Söz konusu ayaklanmalar Hristiyanlığı benimsemiş olan Ermeniler tarafından bastırılmış ve tüm temsilcileri yok edilmiştir. Bu olaylar Türkiye'deki araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Ermeni Kilisesi'nin ve Ermeni cemaatinin gelişmesinde çok önemli hizmetleri olan bir diğer figür Katolikos I. Hovakim'dir. I. Hovakim'in Fatih Sultan Mehmet'le olan yakın ilişkisi ve İstanbul'un fethi öncesinde verdiği destek, Ermenilerin İstanbul'da patrikhane açmalarıyla sonuçlanmıştır. I. Hovakim'in girişimiyle Ermenilerin dinî merkezi yalnızca İstanbul'a taşınmaz, Ermeniler ekonomik olarak da çok ciddi imtiyazlar elde ederler. Sürecin sonunda amira sınıfı doğar. Amiralar, ilerde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni halkıyla olan ilişkisini şekillendirecektir. Bu süreç Ermenilerin, Osmanlı İmparatorluğu içinde siyasi ve ekonomik olarak güçlendikleri bir dönemdir.

Bu noktada bir bilgi açısından bahsetmek gerekmektedir. I. Hovakim liderliğinde Fatih Sultan Mehmet'e verilen destek öncesinde Ermenilerin Bizans'la ilişkisinin nasıl bir karakter taşıdığını net olarak bilinmemektedir. Söz konusu ilişkinin iyi olmadığı yönünde bazı bilgiler mevcuttur, ancak konuyla ilgili literatürdeki çalışmalar yeterli değildir.

Ermeni kültürüyle ve inanç dünyasıyla ilgili olarak gündeme getirilebilecek ikinci kırılma noktası Sivaslı Mihitar'ın ve Mihitaristlerin faaliyetleriyle gerçekleşir. Sivaslı Mihitar'ın Katolik mezhebini benimsemesi ve Ermenileri Katolikleştirme faaliyetleri Ermeni Kilisesi'nin muhalefetiyle karşılaşır ve iki mezhebin birbirine agresif tepkiler verdiği gözlemlenir. Örneğin, Patrik Avetik, Katolıklere gösterdiği tepki gerekçesiyle 1706 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'dan kaçırılarak Paris'e götürülür ve Bastil'de hapsedilir, Katolik mezhebinin mensubu olmayı kabul edinceye kadar (ki bu süreç on yıl gibi bir zamana tekabül eder) hapiste tutulur. Bu, Fransa'nın Ermenileri Fransız Devrimi'nden önce görmeye başladığının kanıtıdır.

Mihitaristlerin faaliyetleri izlendiğinde yalnızca Gregoryen Kilisesi'yle yaptıkları kavgalara değil, Ermeni milliyetçiliğinin inşası sürecine de tanıklık edilebilir. İki cemaat arasındaki kavgaya ilerde Osmanlı Devleti müdahale edecek ve Mihitaristler 1703 yılında Osmanlı topraklarını terk edecektir. Ancak

9 Fred. C. Conybeare, *The key of truth, a manual of the Paulician church of Armenia*, (Oxford: Clarendon Press, 1898): <https://archive.org/details/keyoftruthmanual00paul/page/n5/mode/2up>.

bu nihai bir ayrılış değildir, çünkü 1758 yılında Osmanlı İmparatorluğu Katolik Ermenileri ayrı bir cemaat olarak yarı resmî kabul etmiştir¹⁰.

Lakin bu olaylar, sadece Ermeni kilisesi içinde gerçekleşen bir muhalif hareket olarak kalmayacaktır, Ermeni milliyetçiliğini motive eden güç işlevi de görecektir. Gürsoy Şahin'in Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında konuyla ilgili kanaati, "*Mihitaristlerin Ermenilerle ilgili faaliyetlerinin daha sonraki dönemlerde Ermeni olaylarının meydana gelmesinde ve Ermeniler arasında milliyetçilik akımlarının gelişmesinde birinci derecede rol oynadığı*¹¹" yönündedir. Bununla birlikte Gürsoy Şahin'e göre, Osmanlı Devleti vatandaşı olan Ermenilerin günlük yaşamına ve siyasi faaliyetlerine yön veren ana akım Protestan misyonerlerin faaliyetleriyle başlayacaktır: "*Bu süreçte (...) Ermeni milliyetçiliği konusunda düşünce aşamasından uygulamaya geçilmek istenmiştir.*¹²"

1880'den sonra Ermeni kültürünü biçimlendiren güç olarak vitrinde Ermeni partileri vardır. Bunlar arasında etki alanlarının genişliği ve faaliyetlerindeki süreklilik açısından üç parti anılmaya değerdir: Ermeni Devrimci Federasyonu (Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն), yaygın olarak kullanılan adıyla Daşnaktsutyun; Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակյան Կուսակցություն), yaygın olarak kullanılan adıyla Hınçak ve Armenekan Partisi (Արմենական Կուսակցություն). Üçüncüsünün adı 1908 yılında önce demokrat anlamına gelen Ramgavar (Ռամկավար), 1921 yılından sonra da Ermeni Demokrat Liberal Parti olarak değiştirilmiştir (Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւն), ancak yaygın olarak kullanılan adıyla Ramgavar'dır. Bu partiler, liderleri, kurucuları, kuruluş hedefleri ve kuruldukları yer, yıl itibarıyla şöyle bir görüntü sunmaktadır:

10 Gürsoy Şahin, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Avusturya'nın Katolik Ermenilere Yönelik Politikalarına Dair Bazı Tespitler," *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4, Sayı 6 (2018): 68

11 Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivash Mihitar ve Mihitaristler* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008): 119

12 Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivash Mihitar ve Mihitaristler*, 119

Parti Adı	Ermeni Devrimci Federasyonu (Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն)	Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակյան Կուսակցություն)	Armenakan Partisi (Արմենական Կուսակցություն)
Lideri	Hrant Markaryan	Harry Hamparsum Sarafyan	Mkrđiç Avetisyan
Kurulduğu yıl	1890	1887	1885
Kurulduğu yer	Tiflis/Gürcistan	Cenevre/İsviçre	Van'da yeraltı örgütü olarak doğdu.
Kurucusu/ kurucuları	Hristofor Mikaelyan, Stepan Zoryan, Simon Zavaryan	Avetis Nazarbekyan, Meryem Vardanyan, Kevork Haraciyen, Ruben Han-Azat, Hristofor Ohanyan, Gabriel Kafyan, Manuel Manuelyan	Mkrđiç Portakalyan'ın dokuz öğrencisidir. Bunlar, Mkrđiç Avetisyan, M. Baroudjian, Panos Terlemezyan, Grigor Adjemyan, Grigor Adian, Grigor Beozikyan, Rouben Chatavaryan, Kevork Handjian, Garegin Manukyan'dır.
Kuruluş Amacı	Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde Ermeniler için özerk bir bölge kurmak. Ermeni Fedai gruplarını bir çatı altında toplamak.	Osmanlı Devleti'nden Doğu Anadolu Bölgesi'ni, Rusya'dan Kafkasya'yı, İran'ın batısında kalan toprakları ait oldukları devletlerden kopartmak ve bu bölgelerde yaşayan Ermenilerle Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmek	Ermenilerin kendi kendilerini yönetme hakkını silahlı mücadeleyle kazanmasını sağlamak
Benimsediği Eylem Biçimi	Silahlı direniş yoluyla Avrupa devletlerinin ilgisini Ermeni sorununa çekerek Ermeniler lehine uluslararası baskı sağlamak benimsedikleri eylem biçimiydi.	Amaçlarına ulaşmak için silahlı eylem yoluyla isyanlar ve olaylar çıkartmayı tercih ediyorlardı.	Prensip olarak terörizmi, ajitasyonu ve militan gösterileri hoş görmeyip, silahlı eğitim almış Ermenileri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gerilla olarak konuşlandırmayı tercih ediyorlardı.

Bu partilerin tüzüklerinde belirlenen hedefler doğrultusunda organize ettikleri Osmanlı Bankası Baskını (1896), Yıldız Suikastı (1905), Anadolu'nun pek çok noktasında masum insanlara yönelik tedhiş hareketleri, katliamlar, isyanlar gibi yasadışı faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı güvenini zehirlemiş, devletin karar mekanizmalarını açmaza sürüklemiştir. Sonuç olarak alınan kararların içeriğinde, ayrılıkçı Ermenilere karşı önce 24 Nisan 1915 tarihindeki tutuklama kararlarının alınması, bu olayın üzerinden çok geçmeden, ayrılıkçı Ermenilerin Van şehrinin anahtarını Ruslara takdim etmek için yaptıkları direnişin sonucu olarak da 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu çerçevesinde uygulamaya konan Ermeni göçleri vardır.¹³

Bu makalenin yazarına göre, dünya kamuoyuna empoze edilen yaygın görüşün aksine Ermenilerin devletleşme sürecinde yaşanan son kırılma noktası, 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin aldığı kararlar sonucunda yaşananlar değil, 1918 yılında kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'ni kendi kendini lağvetme (1920) sürecine sokan olaylar ve alınan bu kararın neden olduğu ruhsal çöküntüdür. Ermeni tarihçi Nersisyan, *Ermeni Halkının Tarihi* adlı kitapta o dönemi şöyle resmeder: “*Daşnaksutyun Partisi'nin yönetiminde iki yıldan fazla bulunan ülke felaket sınırına gelmişti, halk kitleleri yok olma tehdidi altındaydı. Daşnakların halk karşıtı politikası işçilerin giderek büyüyen direnişiyile karşılaşıyordu.*”¹⁴

Nitekim 1918 yılında kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı Hovhannes Kacaznuni'nin (daha sonra “Յ.Դաշնակցութիւնը աւելիք չունի” (*Ermeni Devrimci Federasyonunun Yapacağı Bir Şey Yok*)¹⁵ başlığıyla kitaplaştırılan) 1923 yılında Bükreş'te gerçekleştirilen Daşnaksutyun Partisi Genel Kurultayı'na sunduğu rapor, bu başarısızlığın resmî belgesi niteliğindedir. Vahan Totovents'in “ժարագութիւն” [jaragutyun] (Miras) adlı öyküsü ise yaşanan ruhsal çöküntünün edebiyata yansımalarıdır. Edebiyat dünyasından bir başka yazar, Yervand Odyan da *Yoldaş Pançuni* adlı romanının ilk iki bölümünde Daşnaksutyun Partisi'ni ve temsilcilerini hicveder. Bu eserle ilgili olarak karikatürist Aleksandr Saruhan şöyle bir tespit yapar: “*Yoldaş Pançuni, doğru ilke ve tasarıların bile, demagog,*

13 Bu konuda Türkiye’de onlarca çalışma yapıldı, pek çok bilgi kamuya paylaşıldı, Devlet arşivlerindeki belgeler genel kullanıma açıldı. Böylece Ermeni ayrılıkçıların illegal faaliyetleri tüm yönleriyle görülebildi. Bu çalışmalardan biri de; Özcan Mert, “Osmanlı Türkleri İdaresinde Ermeniler,” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 3, (2003), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/9935> (Erişim Tarihi: 7.10.2020).

14 Alıntı için bkz. Birsen Karaca, *Ermeni İddiaları ve Tamalgı Sorunu*, (Ankara: Tün, 2019): 113; ayrıca bkz. Нерсисян, М.Г, *История армянского народа*, (Ереван: изд.-во Ереванского университета, 1980): 284.

15 Bu Eser Türkçeye Mehmet Perinçek tarafından *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok* başlığıyla çevrildi (Kaynak Yayınları).

hayalperest ve sorumsuz okumuş cahiller tarafından, mevcut şartlar dikkate alınmadan uygulandıklarında nasıl yıkıcı olabileceklerini göstermekte.¹⁶ Bu listeye başka isimler eklemek mümkün olmakla birlikte¹⁷, yukarıda sunulan örnekler bu çalışmayla resmedilmek istenen tablo için çarpıcı bir bütünlük oluşturmaktadır.

Yukarıda anılan Ermeni tarihçi Nersisyan'ın verilerine göre, 1920 yılında Ermeni halkı büyük bir coşkuyla Sovyet Cumhuriyeti'ne katılmıştır¹⁸. Sovyetleşme sürecinin ardından Daşnaksutyun Partisi'nin üst düzey yöneticileri ve partililerin bir kısmı yurt dışına kaçmıştır. 1991 yılından sonra gündeme gelmeye başlayan iddialara göre de kaçmayanları SSCB sistemi "imha" etmiştir.

20. yüzyılın yirmili yıllarına yaklaşırken, dönemin sunduğu koşullara uygun olarak Ermeni sorunu yeniden mutasyona uğrayacaktır, ancak yüzlerce yıllık uğraşla uyandırılan Ermenilik bilincini koruma ve devletleşebilme isteği hedefte kalmaya devam edecektir.

Yukarıda işaret edilen değişim sürecine girmeden onlarca yıl öncesinde, 19. yüzyılın son yarısında Ermeni sorununu üreten grupların yaşanmakta olan sorunu ülkenin iç sorunu olmaktan çıkartıp yabancı ülkelerin desteğini alma, hatta bu ülkelerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini mümkün kılma çabaları vardır. Bu çaba, Osmanlı İmparatorluğu'nun 3 Mart 1878 tarihinde Rusya ile imzaladığı Ayastefanos Antlaşması kapsamında kısmen sonuç vermiştir: Söz konusu antlaşmanın 16. Maddesi'ni Ermeniler için düzenlemeyi başarmışlardır. Böylece Ermeni sorunu uluslararası bir boyut kazanıyor, ama sorunun uluslararası boyutu Ayastefanos Antlaşması ile sınırlı kalmamış, aynı konunun Berlin Antlaşması'nın (13 Temmuz 1878) 61. Maddesi'ne alınması da sağlanmıştır.¹⁹

Hemen belirtmek gerekir ki süreç sadece Osmanlı topraklarında değil, tüm dünyada sancılıdır. Özellikle Avrupa ve Asya ülkelerinin gündemini işgal eden bitip tükenmez siyasi, ekonomik, etnik sorunlar, sınıf çatışmaları yaşanmaktadır. İmparatorlukları yıkıma götüren bu bölgesel sorunlar ilerde I.

16 Aleksandr Saruhan "Bir Çift Söz (Ön Söz)" için bkz. Yervand Odyan, *Yoldaş Pançuni* (Çev. Sirvant Mahlasyan) (İstanbul: Aras, 2000): 13.

17 Bunlardan bazıları: A.A Lalayan, *Taşnak Partisi'nin Karşı Devrimci Rolü (1914-1923)* (Çev. Kayahan Yükseler). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006); A. B Karinyan., *Ermeni Milliyetçi Akımları* (Çev. Arif Acaloğlu). (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006).; Mehmet Perinçek., *Ermeni Devlet Adamı B.A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012).

18 Нерсисян., 297

19 Ayrıntılı bilgi için bkz. Birsen Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema* (İstanbul: Say, 2006): 27.

Dünya Savaşı diye anılacak olan Büyük Savaş'a evrilecektir. Bölgesel savaşlar ve Büyük Savaş'ın ardından ulus devletler uluslararası platformlarda varlıklarını göstermeye başlayacaktır. 1918 yılında kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti de Büyük Savaş'ın neden olduğu kargaşa ortamından yararlanılarak kurulmuş bir devlettir. Ancak Daşnaktsutyun yönetiminde olan Ermenistan Devleti, bir hukuk devleti olmayı başaramaması bir yana, terörist eylemlerle bağını da kopartamamıştır. Nitekim Daşnaktsutyun Partisi'nin 1919 yılının Ekim ayında gerçekleştirilen IX. Kongresinde Şahan Natali'nin inisiyatifıyla yapılmış 650 kişilik bir isim listesi gündeme getirilmiştir. Bu listede yer alan isimler öldürülmek üzere seçilmiş kişilere aittir. Bu isimler arasında 41 kişi "baş suçlu olarak" tespit edilmiş, bir süre sonra da intikam için terör eylemleri başlatmışlardır. Bu eylemleri icra eden terör örgütü Nemesis'dir.

Adını Yunan mitolojisinde intikam tanrıçası olan Nemesis'ten alan bu terör örgütünün hedefinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üst düzey yöneticileri ve Türklerle iş birliği yaptığı iddia edilen Ermeniler vardır. Nemesis'in yönetici kadrosunda, Boston Üniversitesi'nde öğrenim görmüş ve aynı zamanda bir yazar olan Şahan Natali, Ermenistan Cumhuriyeti'nin ABD'deki büyükelçisi Karekin Pastırmacıyan, Grigor Merdyanov (1922 yılında Daşnaktsutyun'u ilkesizlikle suçlayarak partiden ayrılmıştır), Graç Papazyan (Türlere ait ölüm listesinin oluşturulması için Türklerin arasında ajan olarak faaliyet göstermiştir²⁰) vardır.²¹ Daşnaklar bir dönem iş birliği yaptıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerini başarısızlıklarının sorumlusu olarak görüyor, intikam almak istiyorlardı. Nemesis'in düzenlediği suikastlar sonucunda:

- 19 Haziran 1920 Aram Yerkanyan ve Misak Kirkoryan tarafından Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Başbakanlık görevinde bulunmuş Fetali Han Hoyski;
- 15 Mart 1921'de Sogomon Tehleryan tarafından Berlin'de Talat Paşa (Sogomon Tehleryan Alman mahkemesi tarafında suçsuz bulunmuştur);
- 6 Aralık 1921'de Arşavir Şirakyan tarafından Roma'da Halim Paşa;
- 18 Temmuz 1921'de Misak Torlakyan tarafından İstanbul'da, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti İçişleri Bakanı görevinde bulunmuş Behbut Han Cavanşir (Torlokyan yakalanmış ancak İngiliz mahkemesi tarafından serbest bırakılmıştır);

20 Ayrıntılı bilgi için bkz. "ОПЕРАЦИЯ 'НЕМЕЗИС'," *Geroicheskiy*, (Erişim Tarihi: 10.10.2020), <http://geroicheskiy.narod.ru/teyleryan.html>.

21 Not: Ermeni terör örgütleri adına kanlı eylemlere imza atan teröristler, sosyal statüleri ve eğitim düzeyleriyle henüz sosyo-psikolojik ve sosyo-patolojik araştırmaların konusu olmadı.

- 17 Nisan 1922’de Arşavir Şirakyan ve Aram Yerkanyan tarafından Bahattin Şakir ve Cemal Azmi (Katiller yakalanmamıştır);
- 25 Temmuz 1922’de Çahikyan, Gevorg ve Petros tarafından Cemal Paşa ve iki koruması (Katiller yakalanmamıştır) katledilmiştir.

Türklerle iş birliği yaparak Ermeni Davasına ihanet ettikleri gerekçesiyle:

- Mkrdiç Arutyunyan, Sogomon Tehleryan tarafından;
- Vage İhsan (Eseyan) tehcir listesini hazırlanmasına yardım ettiği iddiasıyla Arşavir Şirakyan tarafından;
- Hmayank Aramyan ise Talat Paşa’ya 1914’de yapılması planlanan suikastı haber verdiği ve jandarma ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle Arşak Yezdanyan tarafından katledilmiştir.

Büyük Savaş’ın sonunda Osmanlı Devleti yıkılmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Savaşın neden olduğu kargaşa durulduktan sonra Ermeni teröristlerin yeni eylem planı yukarıda da belirtildiği gibi artık Türkiye Cumhuriyeti’ne yöneliktir. Öncelikle, hedeflerine ulaşmak için yeni bir formülasyon yaparak 24 Nisan 1915 tarihinde Ermenilere soykırım yapıldığı iddiasıyla Türkiye’yi suçlamaya başlamışlar, ardından da Hitler’in Yahudi Soykırımı yaparken Türklerden ilham aldığı iddiası gündeme getirmişlerdir. Bu iddiaları gündemde tutabilmek için başvurulan yöntemlerden biri yine terör olmuştur. Hedef, soykırım iddialarını terör yoluyla dünya kamuoyuna tanıtmaktır. Bu dönemde “Dört T Planı²²” olarak bilinen bir proje uygulamaya konmuş, devamında da ASALA Terör örgütü, 1973-1994 yılları arasında benimsediği davanın “Tanıtımını” yapmak amacıyla çok sayıda masum insanı katletmiştir.

ASALA’dan önceki süreçte (bu süreç, terörün görece olarak suskun olduğu zaman dilimidir) dünyanın iki farklı noktasında iki farklı gelişme yaşanmıştır. Birincisi, 1965 yılında Sovyet Ermenistan’ın başkenti Erivan’da kurulmak üzere tasarlanan Soykırım Anıtı’dır (bu anıt iki yıl sonra tamamlanmıştır). İkincisi ise yine aynı yıl (22 Nisan 1965 tarihinde) Uruguay Parlamentosu’nun Ermeni iddialarını kabul eden bir yasa çıkarmasıdır. Aradan bunca yıl geçmesine rağmen bu kararların arkasındaki gerekçeleri araştıran çalışmaların henüz okurlarına ulaşmamış olması ise, konunun araştırmacıların ilgi alanına hiç girmediği izlenimini yaratmaktadır. Oysa bu iki olayın kontekstten

22 Dört T’nin açılımı: Tanıtım, Tanınma, Tazminat ve Toprak talebi şeklindedir.

kopartılmaması gerekmektedir, çünkü bunlar “rızanın inşası” sürecinin başlangıcındaki somut girişimlerdir.

Yukarıda verilen bilgiden de anlaşılacağı üzere Ermeni terör faaliyetleri NEMESİS'in eylemleriyle sınırlı kalmamıştır. 20. yüzyılın ilk yirmili yıllarından sonra Ermeni halkının siyasi kaderini şekillendiren Ermeni terör örgütleri hep olmuştur: JCAG (Justice Commandos of the Armenian Genocide/Ermeni Soykırımı İçin Adalet Komandoları), ARA (Armenian Revolutionary Army/Ermeni İhtilalci Ordusu/Komandoları), ASALA-MR (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia Revolutionary Movement - Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu-İhtilalci Hareketi), NAR (New Armenian Resistance/Yeni Ermeni Direnişi) ve ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia/Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu).²³

Adı geçen terör örgütleri arasında bu çalışmanın ilgi alanına ASALA girmektedir. Çünkü terör uzmanlarının ASALA üzerinde yaptıkları analizler diğer Ermeni terör örgütlerine kıyasla çok daha fazladır. Ayrıca ASALA'nın kanlı eylemlerine tanıklık eden nesil hâlâ yaşamaktadır. Aşağıda ASALA'nın terör eylemleri sonucunda şehit olan Türk diplomatları, büyükelçilik/konsolosluk görevlileri ve yakınlarının isimleri, eylemlerin gerçekleştiği şehirlerin ve ülkelerin listesi verilmiştir:

Los Angeles (ABD) Başkonsolosu Mehmet Baydar; Şehit, 27 Ocak 1973.

Los Angeles (ABD) Yardımcı Konsolosu Bahadır Demir; Şehit, 27 Ocak 1973.

Viyana (Avusturya) Büyükelçisi Daniş Tunalgil; Şehit, 22 Ekim 1975.

Paris (Fransa) Büyükelçisi İsmail Erez; Şehit, 24 Ekim 1975.

Paris (Fransa) Büyükelçiliği Şoförü Talip Yener; Şehit, 24 Ekim 1975.

Beyrut (Lübnan) Büyükelçiliği Kâtibi Oktay Cirit; Şehit, 16 Şubat 1976.

Vatikan (Vatikan) Büyükelçisi Taha Carım; Şehit, 9 Haziran 1977.

Madrid (İspanya) Büyükelçisi'nin Eşi Necla Kuneralp; Şehit, 2 Haziran 1978.

Madrid (İspanya) Emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu; Şehit, 2 Haziran 1978.

Lahey (Hollanda) Büyükelçisi'nin Oğlu Ahmet Benler; Şehit, 12 Ekim 1979.

Paris (Fransa) Büyükelçiliği Turizm Müşaviri Yılmaz Çolpan; Şehit, 22 Aralık 1979.

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Birsan Karaca, “Terör Algısının ve Teröre Karşı Verilen Tepkilerin Değişim Sürecinde Ermeni Terörü,” *Ermeni Araştırmaları* 50, (2015): 215-230; Rövsen Alizade, “Ermeni Terör Faaliyetlerine Dair,” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5. Cilt. 2, , (2015):, 107-123; Mehmet Mert Çam, “Ermeni Terör Örgütleri ve ASALA,” *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayı* 61, Cilt. 2, , (2014): 1720-1736.

Atina (Yunanistan) Büyükelçiliği İdari Ataşesi Galip Özmen; Şehit, 31 Temmuz 1980.

Atina (Yunanistan) Büyükelçiliği İdari Ataşesi'nin Kızı Neslihan Özmen; Şehit, 31 Temmuz 1980.

Sydney (Avustralya) Başkonsolosluğu Koruma Görevlisi Şarık Arıyak; Şehit, 17 Aralık 1980.

Sydney (Avustralya) Başkonsolosluğu Koruma Görevlisi Engin Sever; Şehit, 17 Aralık 1980.

Paris (Fransa) Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Reşat Morali; Şehit, 4 Mart 1981.

Paris (Fransa) Büyükelçiliği Din Görevlisi Tecelli Arı; Şehit, 4 Mart 1981.

Cenevre (İsviçre) Başkonsolosluğu'nda Sekreter M. Savaş Yergüz; Şehit, 9 Haziran 1981.

Paris (Fransa) Başkonsolosluğu'nda Koruma Görevlisi Cemal Özen; Şehit, 24 Eylül 1981.

Los Angeles (ABD) Başkonsolosu Kemal Arıkan; Şehit, 28 Ocak 1982.

Boston (ABD) Fahri Başkonsolosu Orhan Gündüz; Şehit, 4 Mayıs 1982.

Lizbon (Portekiz) Büyükelçiliği İdari Ataşesi Erkut Akbay; Şehit, 7 Haziran 1982.

Lizbon (Portekiz) Büyükelçiliği'nde Sekreter Nadide Akbay; Şehit, 7 Haziran 1982.

Ottawa (Kanada) Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Atilla Altıkata; Şehit, 27 Ağustos 1982.

Burgaz (Bulgaristan) Başkonsolosluğu İdari Ataşesi Bora Süelkan; Şehit, 9 Eylül 1982.

Belgrad (Yugoslavya) Büyükelçisi Galip Balkar; Şehit, 9 Mart 1983.

Brüksel (Belçika) Büyükelçiliği İdari Ataşesi Dursun Aksoy; Şehit, 14 Temmuz 1983.

Lizbon (Portekiz) Maslahatgüzarı'nın Eşi Cahide Mıhçıoğlu; Şehit, 27 Temmuz 1983.

Tahran (İran) Büyükelçiliği Askeri Ataşesi İsmail Pamukçu; Şehit, 27 Mart 1984.

Tahran (İran) Büyükelçiliği'nde Sekreter'in Eşi Işık Yönder; Şehit, 28 Nisan 1984.

Viyana (Avusturya) Çalışma Müşaviri Vekili Erdoğan Özen; Şehit, 20 Haziran 1984.

Viyana (Avusturya) BM Türk Bürosu Direktörü Evner Ergun; Şehit, 19 Mayıs 1984.

Atina (Yunanistan) Basın Ataşesi Yardımcısı Çetin Görgü; Şehit, 7 Ekim 1991.

Bağdat (Irak) İdari Ataşesi Çağlar Yücel; Şehit, 11 Aralık 1993.

Atina (Yunanistan) Büyükelçiliği II. Müsteşarı Ömer Haluk Sipahioğlu; Şehit, 4 Temmuz 1994

1991 yılında Ermenistan bağımsız devlet statüsü kazandıktan sonra ise, 1965 yılında Uruguay parlamentosu aracılığıyla atılan tohum yeşermiş, ortaya aşağıdaki tablo çıkmıştır:

“Uruguay (1965), Kıbrıs Rum Yönetimi (1982), Avrupa Parlamentosu (1987), Arjantin (1993), Rusya Federasyonu (1995), Kanada (1996), Yunanistan (1996), Lübnan (1997), Belçika (1998), Fransa (2001), İsveç (2000), İtalya (2000), İsviçre (2003), Slovakya (2004), Hollanda (2004), Polonya (2005), Almanya (2005), Venezuela (2005), Litvanya (2005), Şili (2007), Bolivya (2014), Avusturya (2015), Lüksemburg (2015), Brezilya (2015), Paraguay (2015), Suriye (2015), Almanya Bundestagı (2016), Çek Cumhuriyeti (2017), Libya geçici hükümeti (2019), ABD Temsilciler Meclisi (2019).²⁴” Bu ülkeler parlamentoları aracılığıyla Ermeni iddialarına destek vermişlerdir. Fransa örneğinde olduğu gibi, bu ülkelerden bazıları Ermeni tasarımlarını parlamentolarından birden fazla defa geçirmişlerdir.

1965 yılında Sovyet Ermenistan’ının başkenti Erivan’da kurulmak üzere projelendirilen ve 1967 yılında yapımı tamamlanan anıtın yansıması ise, sonraki yıllarda farklı coğrafyalarda da izlenebilir olmuştur:

1968 Montebello, Kaliforniya, ABD; 1973 Marsilya, Fransa; 1973 Saint Sarkis Katedrali, Tahran, İran; 1975 Vank Katedrali, Yeni Culfa, İsfahan, İran; 1975 Surp Nerses Shnorhali Katedrali, Montevideo, Uruguay; 1980’li yıllar Philadelphia, Pensilvanya, ABD; 1990-2014 Deyrizor, Suriye; 1990 Lefkoşa (Güney), Kıbrıs; 28 Mayıs 1991 Kırk Şehitler Ermeni Katedrali, Halep, Suriye; 1997 San Francisco, Kaliforniya, ABD; 1998 Marcelin-Wilson Park, Montreal, Québec, Kanada; 1999 Providence, Rhode Island, ABD; 2002 Tsiternakaberd Anıt Park, Erivan, Ermenistan; 2003 Jardin D’Erevan, Paris, Fransa; 2006 Marsilya, Fransa; 2005 Bremen, Almanya; 2006 Lyon, Fransa; 2008 Larnaka,

24 “‘Soykırım’ diyen 30 ülke yalana ortak,” *Habertürk*, 30 Ekim 2019, <https://www.haberturk.com/soykirim-diyen-30-ulke-yalana-ortaklar-2535569>.

Kıbrıs; 2012 Boston, Massachusetts, ABD; 2014 Almelo, Hollanda; 2015 California State University, Fresno, Fresno, California.

Bu eylemlere, bir proje çerçevesinde kurgulanan ve Ermeni İddialarını ön plana çıkartan göç ve göçmen anıları, söz konusu anıları aktaran romanlar, filmler, çizgi romanlar, şimdilerde de göç sırasında yazıldığı iddiasıyla yayımlanmaya başlayan mektuplar eşlik etmektedir. Uygulama alanındaki materyallerin yoğunluğu bu alanda ciddi bir endüstri kurulduğu işareti vermektedir. Göz ardı edilen ise, 24 Nisan 1915 tarihinde yapılan tutuklamaların ve 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkartılan “Sevk ve İskân Kanunu” çerçevesinde gerçekleşen göçlerin iki farklı olay olduğudur. Bu, Ermeni toplumundaki tüm kesimlerin Ermeni İddialarını benimsemesini, hatta içselleştirmesini sağlamak amacıyla bilinçli olarak yapılmaktadır. Bu nedenle, yapılan çalışmaların ve değerlendirmelerin söz konusu iki olayı birbirine karıştırmadan yapılması ve bu gerçeğin Ermeni kamuoyuna duyumsatılması büyük önem arz etmektedir.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak iki çıkarımda bulunulabilir: Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermeni siyasilerine ait yaşanmışlıklar, Ermenilerin 20. yüzyıl boyunca Türk diplomatlara yaptıkları suikastları, sivil insanlara karşı gerçekleştirdiği tedhiş olaylarını, dünyanın farklı şehirlerine diktikleri soykırım anıtlarını Ermeni siyasi partilerinin kendi başarısızlıklarını manipüle etme çabası olarak da okumak gerektiğidir. İkincisi ise, Ermeni İddialarını desteklemek için farklı ülkelerin parlamentoları tarafından alınan kararları, dikilen soykırım anıtlarını, Ermeni iddialarını konu alan filmleri, yazılan romanları, Ermeni iddiaları bağlamında anlatılan göç ve göçmen anılarını, çizgi romanları, çizgi filmleri, göç mektuplarını Türk kamuoyunda “rızanın inşasını” sağlamak amacıyla gerçekleştirilen eylemler olarak okumak gerektiğidir.

Sonuç olarak, bir kez daha vurgulamak gerekir ki mevcut veriler ve yaşanmışlıklar Ermeni iddialarını üreten mekanizmanın son derece karmaşık ve mutant/değişken bir yapıya sahip olduğunu belgelemektedir. Ermenilik Sorunu olarak doğan ve Ermeni İddialarına dönüşen bu sorunun geçirdiği mutasyonları besleyen kaynakları net olarak görmek ve çoklu bakış açısı geliştirmek sağlıklı çözüm önerileri üretilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR/ BIBLIOGRAPHY

- “Catholicos of All Armenians.” *The Armenian Church*.
<http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16769&pid=1&lng=en>. (Erişim Tarihi: 8.10.2020)
- “Discovery.” *Месроп Маштоц-создатель армянского алфавита*.
<https://armeniadiscovery.com/ru/articles/mesrop-mashtots-the-creator-of-the-armenian-alphabet>. (Erişim Tarihi: 19.04.2020).
- “Soykırım” diyen 30 ülke yalana ortak.” *Haber Türk*. 30.10.2019.
<https://www.haberturk.com/soykirim-diyen-30-ulke-yalana-ortaklar-2535569>. (Erişim Tarihi: 11.10.2020).
- “ОПЕРАЦИЯ ‘НЕМЕЗИС’”, *Geroicheskiy Narod*.
<http://geroicheskiy.narod.ru/teyleryan.html>. (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Alizade, Rövsen. Ermeni Terör Faaliyetlerine Dair. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2, Sayı 5, (2015): 107-123.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/285796> (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- Cabbarlı, Hatem. Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm. *Ermeni Araştırmaları*. Sayı 45 (2013):143-176.
- Conybeare, Fred. C. *The key of truth, a manual of the Paulician church of Armenia*. Oxford: Clarendon Press, 1898. E-book:
<https://archive.org/details/keyoftruthmanual00paul/page/n5/mode/2up>
(Erişim Tarihi: 19.04.2020).
- Çam, Mehmet Mert. Ermeni Terör Örgütleri ve ASALA.YENİ TÜRKİYE *Ermeni Meselesi Özel Sayı* 2, Sayı 61 (2014): 1720-1736.
- Gevorgyan, Levon. “Ermenistan ve Ermeni soykırımına dair taleplerde amatörlük.” *REPAIR*. 02 Ekim 2015.
<https://repairfuture.net/index.php/tr/ermeni-soykirimi-tanima-ve-tazminatlar-ermenistan-dan-bakis/ermenistan-ve-ermeni-soykirimina-dair-taleplerde-amatoerluk>. (Erişim Tarihi: 24. 10. 2020)
- Karaca, Birsen. “Terör Algısının ve Teröre Karşı Verilen Tepkilerin Değişim Sürecinde Ermeni Terörü.” *Ermeni Araştırmaları*. Sayı 50 (2015): 215-230.
- Karaca, Birsen. *Ermeni İddiaları ve Tamalgı Sorunu*. Ankara: Tün, 2019.

Karaca, Birsen. *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema*. İstanbul: Say, 2006.

Karinyan, A.B. *Ermeni Milliyetçi Akımları*. (Çev. Arif Acaloğlu) İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

Lalayan, A.A. *Taşnak Partisi'nin Karşı Devrimci Rolü (1914-1923)*. (Çev. Kayahan Yükseler) İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

Mert, Özcan. "Osmanlı Türkleri İdaresinde Ermeniler." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. Sayı 3 (2003). 143-174.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/9935>.

Perinçek, Mehmet. *Ermeni Devlet Adamı B.A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

Savranlı, Ali Haydar. *Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri*. Kahramanmaraş: T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2009.
<https://tezarsivi.com/ermeni-teror-orgutleri-ve-faaliyetleri> (Erişim Tarihi: 8.10.2020).

Şahin, Gürsoy. *Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Şahin, Gürsoy. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Avusturya'nın Katolik Ermenilere Yönelik Politikalarına Dair Bazı Tespitler. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4, Sayı 6 (2018): 57-81.

Yervand Odyan, *Yoldaş Pançuni*. (Çev. Sirvant Mahlasyan). İstanbul: Aras, 2000.

БАРТИКЯН, Р.М. Тондракийцы. *Советская историческая энциклопедия. энциклопедиум*. 2001–2020, Изд.-во: Директ-Медиа.
http://enc.biblioclub.ru/Termin/1514809_Tondrakiycy. (Erişim Tarihi: 19.04.2020).

Житие и страдание святого священномученика Григория, *Жития святых по изложению (Свт.) Димитрия Ростовского/сентябрь 30*
https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/840 (Erişim Tarihi: 8.10.2020).

НАЛБАНДЯН, В.С., Саринян, С.Н., Агабабян, С.Б. *Армянская литература*, Москва: Высшая школа, 1976.

НЕРСИСЯН, М.Г. *История армянского народа*. Ереван: изд.-во Ереванского университета, 1980.

Свт. Димитрий ростовский. Житие и страдание святого священномученика Григория, епископа великой Армении, и с ним тридцати семи дев. *Жития святых*.
https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/840 (Erişim Tarihi: 24.04.2020).

Հայաստանի Առաջին Հանրապետություն(1918-1920), *Mediamall*,
<http://blog.mediamall.am/?id=35353>. (Erişim Tarihi: 23.04.2020).

ՊԱՊՅԱԼ, Արա. *Հայոց պահանջատիրության հրավազան հիմունքները: Հոդվածների ժողովածու*, Երևան : Ա.հ, 2007.